

A.

ARCHEOLOGIE
A STŘEDOVĚKÉ DĚJINY

O smyslu historické práce

PETR SOMMER

Stejně jako v mnoha jiných oblastech lidské činnosti se dnes i ve sféře společenských věd nastolují otázky, které směřují až k základům jednotlivých oborů. S prudkou změnou společenských poměrů se tak mnohdy až překvapivě projevuje nutnost obhajoby existence jednotlivých vědních disciplín i vědních institucí. Tato skutečnost je nesporně vyvolána ekonomickým vývojem, ale stejně tak souvisí s nově formulovanými a ne zcela jasnými představami o úloze vědy a vědeckých institucí ve společnosti, která se má mimo jiné vyznačovat funkčností a efektivností. Protože funkčnost a efektivnost jsou vlastnosti, které ve veřejnosti obvykle vyvolávají představu modelu, jehož cílem je konkrétní, pozitivní a hmatatelný výsledek, začíná zvolna vznikat (nebo nikdy nezaniklo?) přesvědčení, že společenské vědy jsou luxus bohaté (a tedy ne naší) společnosti. Zdánlivě pevně a jakoby provždy akceptované součásti společenského povědomí, do něž byly společenské vědy zaneseny, se v takových okamžicích značně relativizují, takže je nutné téměř doslova obhájit každý základní kámen, na kterém ta která vědní disciplína spočívá.

Na samém začátku takové obhajoby, která je zřejmou nutností i povinností vůči vědě i společnosti, stojí vyřešení klasické otázky „cui prodest?“. Jako archeolog musím v této souvislosti vysvětlit, proč a pro koho je archeologie potřebná, proč ji jako disciplínu i nadále pěstovat a vkládat do ní prostřednictvím archeologických institucí prostředky. Odpověď na otázku, komu je archeologie potřebná, však nelze vypreparovat ze širokého kontextu, v němž archeologie vězí. V první řadě je zřejmé, že je archeologie součástí spektra historických disciplín, které se zabývají minulostí člověka a společnosti. Správná otázka tedy zní: „Komu je zapotřebí historické poznání?“ To ovšem není nová otázka, nový je kontext, ve kterém vystupuje. Obecnou úroveň odpovědi na ni se nedávno zabývala prof. Pešková ve 3. čísle časopisu Dějiny a současnost ročníku 1990, a to ve stati „Tradice a budoucnost“. V hlavních bodech zde ukázala na smysl historického vědomí a jeho typického projevu — tradice. Vědecká rekonstrukce minulosti a s ní spjaté pochopení příčinnosti historického vývoje je přitom důsledkem společenské snahy po pochopení souvislosti vlastní existence. Myslím, že příčinou tohoto zájmu je způsob lidského uvažování (forma humánní logiky), který je založen na sledování zákonitosti příčin a následků jako řetězce podnětů a reakcí, z nichž sestává pohyb světa. V Evropě je tento způsob chápání reality nesporně spojen s raným středověkem, jehož ideologií se stalo křesťanství. Teprve po vstupu křesťanství do povědomí společnosti byly totiž rozrušeny dosavadní pohanské představy o neměnnosti věcí, jejichž pohyb probíhá v uzavřeném kruhu. Toto archaické vnímání společenské a individuální existence, jehož obraz se již téměř 70 let zaostruje v diskusí zahájené Lévy-Bruhlem (dále Lévy-Strauss, Jung, Freud, Godéliér aj., u nás D. Třeštík), nepostrádalo rovněž jisté logiky, i když se typy tzv. archaických mentalit označují jako mentality prelogické. Archaické myšlení však především postrádá představu časové osy, která spojuje začátek a ko-

nec věcí. Na tom je naopak založen nový způsob chápání reality středověké křesťanské společnosti, z něž vychází chápání dnešního člověka, spatřujícího svůj život a život společnosti jako příčinný pohyb odněkud někam, tedy jako součást dějinného pohybu. Protože tento pohyb není stereotypním opakováním, zná pojem začátku a konce, a jeho výsledek je ovlivnitelný, je jeho pokud možno detailní poznání jasnou součástí globálního lidského poznání světa. Tento systém kauzalit je ostatně základním principem všech vysvětlení světa. Proto se s podobným schématem argumentace setkáme stejně u odpovědi na otázku „k čemu je archeologie?“ jako u odpovědi na dotaz „jaký má smysl svět?“. Potřeba nalézání příčinných souvislostí vychází z vlastnosti lidské psychiky, že neznalost vazby lidského individua na přehledný, konkrétní a pokud možno pozitivní systém nebo jev způsobuje pocit nejistoty a nespokojenosti. S tím souvisí neméně důležitá potřeba individuální seberealizace v jasném (pozitivním, tj. společensky uznávaném) systému. Tak docházíme k prvnímu argumentu zdůvodňujícímu obecný společenský zájem na historickém studiu, a to tím, že objasňování úlohy člověka v rámci obzoru, který je jeho vnímání přístupný, je společensky potřebným stabilizačním prvkem. Bylo by možné namítnout, že potřebu historismu ve společenském vědomí může dobře uspokojit přestování tradic a mýtů. Přesvědčivost historické argumentace při hledání alespoň relativních společenských i individuálních jistot je však založena na etice pravdivosti, kterou lze respektovat jenom při zachování vědeckého postupu poznání. Tradice a mýty pozitivně i negativně vstupují pouze do oblasti emocí a „rituálních potřeb“ (nebo potřeb rituálu?) společnosti. Proto každá civilizovaná společnost, které nemůže postačovat idealizovaná, tradovaná nebo mýtizovaná představa vlastní minulosti, potřebuje svoji vědeckou historiografii.

Historické poznání nejenom vysvětluje, proč se konkrétní tazatel v konkrétní době ocitl na konkrétním místě společenské struktury; je kromě toho také ujištěním, že před ním leží řada generací spjatých s podobnými prostorovými a společenskými korelátami. Na základě dalšího schématu uvažování odvozeného ze zkušenosti se tak člověku dostává naděje, že co předcházelo v dlouhém řetězci jeho existenci (a to často za velmi nepříznivých podmínek), bude pravděpodobně pokračovat i v budoucnosti, jejíž součástí je i jeho život a život jeho dětí. (Je ovšem pravda, že to nemusí být vždy jednoznačně povzbudivé zjištění.) To je druhý argument pro společenskou důležitost historického poznání.

V citovaném článku hovořila prof. Pešková o produktu určité formy historického poznání, kterým je tradice, tedy reflexe uzavřených, s minulostí spojených jevů. Poukázala na dvojsečnost takové reflexe, protože sice poskytuje platformu pro dorozumění velkých společností („Kde není tradice, není porozumění společně půdě pro námahu generací. Národ bez tradice není národem.“), ale může být i projevem psychické retardace a neschopnosti dalšího vývoje. Obě možné verze tradice dokazují, jaká zodpovědnost souvisí s profesionálním historickým poznáváním a s jeho praktickým (zvláště politickým) využitím. Stejně tak je zřejmé, jakou sílu v sobě toto poznání skrývá a jak může být snadné používat ji k lidské orientaci nebo manipulaci.

Z předcházejících řádků vyplývá, že úlohu historických disciplín (stejně jako společenských věd vůbec) nelze stanovit prostřednictvím přesně definovaných a konečných cílů, protože cílem zde může být jenom stálý poznávací proces, a že společenská důležitost historických disciplín spočívá v prospěchu, který pro celou společnost vyplývá z historického poznání. Jako základní zisk se zde nejeví jenom samotné poznání a pochopení historického pohybu společnosti; již samotný způsob historického poznávání, principy logické argumen-

tace, korektnost argumentace a racionální uchopení reality svým způsobem sdělují společnosti, jakými zákonitostmi se řídí přemýšlení, co je obecně únosné v úrovni argumentace a co je korektním použitím lidské racionality (Z. Smetánka). Základem tohoto profitu je spoluúčast historických disciplín na objasňování existence a smyslu člověka jako prvku zasazeného do řádu okolního světa. Jde přitom nejenom o vysokou úroveň poznání, dosaženou specializovanými jedinci, ale zároveň o obohacení duchovní kultury společenství, pro jehož potřeby oni specializovaní jedinci pracují. Zvyšování duchovní úrovně společnosti sebezpoznaním a znalostí vztahů člověka a okolního světa je pak asi jedinou cestou k velice pozvolné humanizaci společnosti; tu si lze snad představit jako stálé ucelování etického a mravního kodexu, respektujícího celek i jedince; lze si ji však představit také jako respektování historického poznání jako jednoho z rozměrů limitujících představu o lidské existenci. S tím úzce souvisí integrační úloha, kterou plní všechny historické disciplíny, a to tak, že podněcují tak společensky důležité stabilizační elementy, jako je vědomí funkční, kulturní a emocionální sounáležitosti. Toto vědomí je základním předpokladem pro schopnost koordinovaných společenských skupin vyvíjet společné úsilí, které je pro tyto skupiny životně důležité. Pro vznik tohoto vědomí přinášejí historické disciplíny mnoho podnětů a zároveň poskytují argumenty pro vědomí rovnoprávnosti s ostatními společenstvími na základě vědomí souvislosti jedince i společenských skupin ve vzájemně se podmiňujícím vývoji. Tím historické poznání zároveň podtrhuje duchovní i fyzickou identičnost, která je úhelným kamenem humanismu jako filozofie lidství a lidskosti.

V zásadě lze tedy shrnout, že základní úlohou studia historie je přinášet důkazy o kontinuitě a příčinnosti vývoje lidské společnosti v nejrůznějších oblastech její existence, protože toto poznání přináší přijatelnost předpokladu, že tato kontinuita směřuje do přijatelné budoucnosti.

Jinou věcí je pokoušet se o nalezení smyslu lidských dějin, vlastně smyslu lidské existence. V tomto ohledu jsou historické disciplíny jenom jedním ze zdrojů informací a hledisek. Pokud se přesto někdy snaží o definitivnost vysvětlení, je to jenom proto, že se lidé někdy příliš ztotožňují s vlastním úhlem pohledu (dodnes aktuálně se o této věci vyjádřil J. Pekař ve svých úvahách o smyslu českých dějin). Obrovské spektrum takových pohledů, sahajících od Augustinova dualismu dobra a zla až k Lessingovu pojetí dějin jako „Sinngebung des Sinnlosen“, dokazuje, o jak základní otázku jde a s jakým úsilím se jí lidé snaží zodpovědět v boji proti vlastní nejistotě.

Historické disciplíny jsou ovšem zdrojem dalších společensky důležitých impulsů, které jsou schopny přinášet člověku duchovní uspokojení. V souvislosti s nimi se aktivizují takové duševní oblasti, jako je touha po poznání, po uspokojení potřeby estetických zážitků (spjatých především s různými formami historických pramenů), po uspokojení obecně lidských sklonů k roman-tice nebo obecně lidských tužeb po opojení příběhem.

Pokud se hovoří o smyslu historického poznání, argumentuje se také tím, že z historického poznání vyplývá významné poučení, které jaksi automaticky vyvolává pozitivní změnu lidského vědomí a jednání. Bylo by asi ale daleko realističtější hovořit o velmi komplikované cestě mezi poznáním a tvorbou lidské psychiky, přičemž se získávané historické zkušenosti uplatňují ve velmi rozdílné míře a ne vždy jenom racionálně.

Cílem těchto poznámek je zdůraznit skutečnost, že formy fyzické i duševní aktivity se v postupném vývoji společnosti stabilizovaly v oblastech, jejichž vznik si vyžádaly potřeby společnosti. Z tohoto hlediska jsou i historické

disciplíny nutnou součástí rovnováhy společenského života. Jejich absence v něm je proto stejně destruktivní jako materiální a technická zaostalost, i když se na duchovní nedostatek neumírá.

Zusammenfassung

Über den Sinn der historischen Erkenntnis

Im Zusammenhange mit dem jähem Umschwung der gesellschaftlichen Verhältnisse bei unszulande ergibt sich die Notwendigkeit, die Existenz einzelner Wissenszweige und wissenschaftlicher Institutionen zu verfechten. Im Hinblick auf die ökonomische Entwicklung taucht die Meinung auf, die Wissenschaft sollte funktionell und effektiv sein und konkrete, greifbare Ergebnisse verbürgen. Infolgedessen begegnet man der Ansicht, daß die Gesellschaftswissenschaften, die solche meßbaren Resultate nicht bringen, als Luxus einer reichen (d. i. nicht unsriger) Gesellschaft anzusehen sind. Deshalb ist es erforderlich, aufs neue die Gründe zusammenzufassen und zu verteidigen, weshalb diese Disziplinen für die Gesellschaft unentbehrlich sind.

Als Archäologen müssen wir in diesem Zusammenhange klarmachen, weshalb — und für wen — die Archäologie so notwendig ist, daß sie betrieben werden sollte. Die Antwort auf die Frage, wer die Archäologie braucht, darf aber nicht aus dem Kontext gerissen werden, aus dem klar hervorgeht, daß diese Wissenschaft einen Teil des Spektrums der historischen Disziplinen bildet. Die Frage lautet also richtig: Wer hat die historische Erkenntnis nötig?

Es ist offenkundig, daß sich die wissenschaftliche Rekonstruktion der Vergangenheit auf dem Streben der Gesellschaft, die eigene Existenz zu begreifen, gründet. Das geht aus dem Wesen der humanen Logik hervor, welche die Gesetzmäßigkeiten der Ursachen und Folgen als eine Kette der Anregungen und Reaktionen betrachtet, die den Fortgang der Welt bilden. Diese Betrachtungsweise hängt in Europa mit dem Frühmittelalter und mit der Annahme des Christentums zusammen, welches das archaische Modell der Vorstellungen von der Unabänderlichkeit der Dinge, deren Bewegung im Kreise vor sich geht, verdrängte. Dieses Modell wurde nun durch ein System von Kausalitäten ersetzt, deren Kette entlang einer Zeitachse verläuft, wo die Dinge ihren Anfang und ihr Ende haben.

Die historischen Disziplinen sind auch eine Quelle gesellschaftlich wichtiger Impulse, die dem Menschen geistige Befriedigung bringen können.

Durch diese Bemerkungen sollte hervorgehoben werden, daß sich in der Entwicklung der Gesellschaft bestimmte Formen der physischen und geistigen Aktivität stabilisiert hatten, den Bedürfnissen der Gesellschaft entsprechend. Von diesem Gesichtspunkt aus betrachtet stellen die gesellschaftswissenschaftlichen Fächer einen erforderlichen Bestandteil des Gleichgewichts des gesellschaftlichen Lebens dar. Ihr Fehlen ist ebenso destruktiv, wie die materielle und technische Rückständigkeit, wenn man auch an geistiger Not nicht stirbt.